
SZEMLE

RADNÓTI SÁNDOR

A realizmus problémái

Dirk GÖTTSCHE, Rosa MUCIGNAT and Robert WENINGER, eds. *Landscapes of Realism: Rethinking Literary Realism in Comparative Perspectives*. Vol. I. *Mapping Realism*. Comparative History of Literatures in European Languages 32. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2021. 814.

A realizmus problémái azzal kezdődnek, hogy a fogalomnak van egy generikus és egy történelmi értelme. Az elsőt univerzálisnak is nevezhetjük, mint a mágikus-„művészi” tevékenység kezdeteitől ismeretes törekvést az anyagi világ, a külvilág utánzására, másolására, leképezésére, megkettőzésére, modellálására. A másik egy korszak irodalom- és művészettörténeti neve, amely különös tekintettel volt a változó társadalmi valóságra, és azzal törekedett párbeszédre lépni. A könyv ez utóbbi (elsősorban irodalmi) korszakkal foglalkozik, amelyet hagyományosan 1830–1890 közé tettek, s e kötet is ebből indul ki, noha egyik fő törekvése, hogy mind hátra, mind előre a korszakhatárt relativizálja.

A három szerkesztő és szerző – Götttsche, a nottinghami egyetem germanisztika professzora, Mucignat, a londoni King’s College komparatisztikai tanszékének adjunktusa (senior lecturer) és Weninger, az utóbbi intézmény germanisztikai és komparatisztikai professor emeritusa – nem új realizmuselmélet kidolgozására vállalkozott, hanem átfogó kézikönyv megalkotására, amely polemizálva a legismertebb elméletekkel, illetve alkalmazva azokat, széles szintézisre törekszik. Ennek fő vonása a realizmus fogalmának pluralizálása, valamint a feminista és posztkolonialista szempontok erőteljes alkalmazása. A fő klasszikus elméleti forrás – mint várható – az univerzális realizmusfogalom tekintetében Erich Auerbach (nagy könyvének a polgári korszakról szóló részeit használva), és – meglepetésre – a már marxista Lukács György, akinek még kritikai, illetve szocialista realizmus megkülönböztetését – ha értékelését nem is – visszahozzák szociális és szocialista realizmus néven. Az újabb irodalomból, noha a könyv sokoldalú, terjedelmes és

up-to-date bibliográfiákat tartalmaz, meghatározó Fredric Jameson 2013-as munkája, *A realizmus antinómiái*. (Ez a mű egyébként alapvető antinómiájának fogalmait – az elbeszélést és a leírást – Lukács ma is érdekes 1936-os tanulmányából kölcsönzi, de a vagy-vagy választási kényszere, és az így leírt naturalizmus-realizmus válaszút helyett a kettő közötti feszültséggel definiálja magát a realizmust.)

Nézzük a témaköröket. Az első a fogalmi tisztázás. Az említetteken kívül fontos, hogy a szerzők a történelmi értelemben vett realizmust nem naiv módon a társadalmi viszonyok visszatükrözésének tekintik, hanem visszatükrözés és fénytörés kommunikációjának, a realitás poétikus transzformációjának. A *verisimilitudo* (élethűség, hihetőség) reprezentálására való törekvés helyett „mimetikusan vezetett performatív konstrukciónak” értelmezik a fogalmat, amely „a realizmus tapasztalatának önreflexív megkérdőjelezése vagy újrafogalmazása egy kreatív médium segítségével”.

Thomas Pavel (chicagói romanista és komparatista professzor) és Galin Tihanov (a londoni Queen Mary Egyetem komparatista professzora) az első fejezet bevezető, áttekintő tanulmányában Lukács realizmuselméletéből indul ki, más realizmuselméletek kontextusában. Így a tartalmi ismérvekre orientálódó, lényeg és jelenség megkülönböztetését szem előtt tartó elmélet ellenjátékosa Roman Jakobson formalista elmélete lesz az, melyben a realizmus új művészi (lingvisztikai) konvenció (melynek legfőbb stratégiája a metonímia), és amely egy korábbi konvenció helyére lép, amely már nem képes a valóság friss képeinek felidézésére. A fejezethez tartozó esettanulmányok egyike, Weninger beszámolója az 1930-as évek expresszionizmus-vitájáról, természetesen Ernst Blochot jelöli meg Lukács fő vitapartnereként, akinek argumentuma az, hogy Lukács zárt és koherens valóságot föltételez, megszakítatlan totalitást, amely nem a művészetekben, hanem leginkább az idealista elméletekben virágzik.

A két következő esettanulmány jelzi a kötet fogalomtágító ambícióját: az egyik Gérard de Nerval műveinek általában romantikusnak tartott bizarrériájáról szól, s azt bizonyítja, hogy az improvizáció és a véletlen nem idegen a realizmustól. A másik a realizmus elsajátításával foglalkozik az indiai irodalomban (és képzőművészetben).

A második témakör a realizmus(ok)hoz vezető utakat, kitüntetett módon a felvilágosodást, méghozzá a korai felvilágosodás erőteljes racionalizmusával szemben az érzelmi felvilágosulást, az érzékenységet, a szentimentalizmust veszi számba. Megváltoznak a történetek tárgyai, a hősi kalandkereséssel szemben nagy szerephez jut a mindennapi élet, s benne a szerelem, a

szexualitás, a modern nemi szerepek és családszerkezetek. Női nézőpontok különülnek el, és a bensőség, a lelki élet tárgygyá válása intimebbé teszi a szöveg és az olvasó viszonyát. Ez stilisztikailag, technikailag is megjelenik a szabad függő beszédben, melyet az angol irodalomban Jane Austen kezdeményezett. A műfaji innovációk szervesen hozzátartoznak a realizmus előtörténetéhez. Világossá válik egy új műfaj, a regény különös affinitása a realizmus iránt. Megjelennek az első családregények, történelmi regények és a jelenkort történelmi módon felfogó regény, a *Zeitroman*. A tematikus érdeklődés kiterjed az alacsonyabb társadalmi osztályokra, a szegényekre. A sokszerzős központi tanulmány fölhívja a figyelmet egy ritkábban emlegetett forrásra és műfajra, a karcolatokra és „fiziológiákra”, amelyek egy idézet szerint a realizmus morális szótárát alkották meg. Balzac és Dickens, Bulwer Litton és Thackeray, Karl Gutzkow, Adalbert Stifter és sokan mások, Boz – alias Dickens – karcolatai sarkalatos hatást gyakoroltak az amerikai realizmusra. Radikális médiatörténeti változások, a publikáció-ipar és az olvasók exponenciális növekedése, a modern újság és a zsebkönyv megjelenése az irodalom, a zsurnalizmus és az olvasó kapcsolatának újradefiniálásával járt. A regényeknek nemcsak jelentős művelt női olvasótábora támadt, hanem nagyszámú női szerző is megjelent. A realizmus szoros kapcsolatba került a 19. században kidolgozott társadalomtudományokkal – történettudomány, antropológia, szociológia, néprajz stb. – és olykor, például Zolánál, a természettudományokkal vagy tudományos hiedelmekkel is. A történelmi regény, a 19. század legnépszerűbb műfaja dialógust folytatott a történettudománnyal és -filozófiával. Ugyanakkor a hagyományos besorolás félrevezető voltának példája is, mert egyszerre mutat romantikus és realista vonásokat. Továbbá szerepe van a 19. századi nacionalizmusok, nemzeti öntudatok kimunkálásában.

Az első esettanulmány az irodalmi változás képzőművészeti párhuzamát, a realizmus ottani megjelenését taglalja. A hősi-vallási-történeti téma hierarchikus elsőbbségét már a holland festészet aranykora kikezdte, amikor – Pieter de Hoochhal – megjelent a mindennapi élet a képeken, s az írás ezt a történelmi fordulatot követi a művészetben és a kritikában Diderot-n, Courbet-n keresztül Degas-ig. A második szöveg az amerikai realizmus kezdeteivel foglalkozik, megint csak kiszélesítve a képet a Walter Scott-hatással, Cooperrel, és a rabszolgatörténetek realizmusával. A harmadik esettanulmány újabb fontos szempontot vet föl: a fordítások transzlingvális és transzkulturális jelentőségét a később kibontakozó nemzeti irodalmakban. Tatjana Jukić, a zágrábi egyetem angol irodalom professzora (a közreműködők listájából és tudomá-

nyos életrajzából kimaradt) Charlotte Brontë *Jane Eyre*-jének horvát fordítás- és hatástörténetét beszéli el, a jellegzetesen németből fordított első kísérlettől Tin Ujević rejtélyes sorsú modern fordításáig.

A harmadik témakör a realizmus tér- és időkezelése, illetve a kettő kapcsolódása a modern kronotoposzban. A bevezető tanulmány szerzője Svend Erik Larsen, az aarhusi egyetem komparatista professor emeritusa és Rosa Mucignat. A spatio-temporalitás, a tér-időiség változása, az emberiség kultúrtörténetének e jelentős ismeretelméleti paradigmaváltása közvetlenül az iparosodás és az urbanizálódás következménye, s lényege az ember elszakadása a naturális tér- és időtudattól: nem a nappal kelünk és a pacsirtával fekszünk. Pontosabban a realista ábrázolás tárgyává válik a kettő terének ellentéte: a falu és a város, a hagyományos és a modern életmód különbségében ölt testet a tér-időiség, s hasonlóképpen a köz- és magánélet, a munka és szabadidő, a férfi és női terek ellentétében. A realizmus viszonyát a térhez és az időhöz többféle formában általánosítani lehet. Az egyik ilyen általánosítás, hogy konfliktus áll fenn a lokális és az univerzális idő-tér-tapasztalat között. Ugyanez jellemzi a történelmi idő és a természeti idő ellentétét, amely már Voltaire-nél megjelenik, s melynek egyenes következménye a természeti törvények megkülönböztetése az isteni tervtől és az ember alapvető történelmiségének modern felfogása. A bahtyini kronotoposz modern változata abban különbözik a premodernától, hogy míg amaz absztrakt, formális, töredezett és az alkalom, valamint a mágikus és szubjektív benyomások vezérlik, addig a realista kronotoposz emancipálja az evilágiságot, konkrét és dinamikus, szerves egységet képez, amely a valóságos történelmi időn és földrajzon alapul.

A valóságos vagy fiktív földrajz és térképészet kapcsolata az irodalommal az egyik esettanulmány tárgya, amely a kötet legérdekesebb írásai közé tartozik. Szerzője Anders Engberg-Pedersen, a Dél-dániai Egyetem komparatistika professzora. Három döntő szerepet különböztet meg, amit a térkép játszott a 19. századi realizmusban: 1. az olvasó orientációja; 2. fikciók létrehozója; 3. magáról a reprezentációról szóló viták létrehozója. Elkülönít térképezhető és nem térképezhető tereket: Balzac Párizsa, Dickens Londonja az előbbibe tartozik, Proust Combray-ja, Kafka terei az utóbbiba. Vagy gondoljunk Hardy képzeletbeli vidékeinek térképeire, miközben azokat szűkebb házájáról, a délnyugat-angliai Dorset megyéről mintázza a fiktív Wessex néven. A *Jude the Obscure*-ban (magyarul *Lidércfény* címen jelent meg) Oxfordnak is nagy szerepe van Christminster néven. A geospaciális referencialitásnak realitásnövelő hatása van. Az, hogy a szerző térképet mellékel, ritka és újdonság-

értékű. Példa a térképből születő szövegre Stevenson *Kincses szigete*. A térbeli kivetítés, ami a térképet konstituálja, átváltozik a történet időbeli kivetítésévé.

Más esettanulmányok a 19. század növekvő mobilitásának korában az utazások hatását vizsgálják a realista irodalomra, vagy a szigetek jelentőségét két 20. századi ír műben, melynek szerzője J. M. Synge és Tomás O’Crohan. Megint más szövegek Murakami Haruki *Kafka a tengerparton* című regényét elemzik, vagy az afrikai regény tér- és időkezelését vizsgálják. Egy tanulmány néhány más újrealista film szemlézése után Erik Poppe norvég filmrendező 2018-as, az utópai terrorista vérengzésről szóló művét, az *U-7uly 22-t* analizálja.

A negyedik témakör a klasszikus realizmus (itt az 1840-as és a korai 1900-as évek között) újraértelmezése, méghozzá éles ellentétben a hagyományos lineáris irodalomtörténetírással. A központi esszé írója, Götttsche, dinamikus irodalmi játéktérről beszél, komplex és polifon mozgással, elkülönülő hangokkal, feszültségekkel. Interakcióba lép realizmus és romantika, naturalizmus és modernizmus, a nemzeti és a transznacionális, s mindez megkérdőjelezi a hagyományos periodizációt. A realizmus 1840–1860 között lesz az angol, francia, német és orosz nyelvterületen uralkodó irodalmi paradigma, a *David Copperfield*dal, a *Bovarynével*, a *Zöld Henrikkel* és a *Háború és békével*. A spanyol, portugál, olasz, litván és görög csatlakozás későbbi, de ezek is kapcsolatban állnak főként az angol és a francia fejleményekkel. A nem-egyidejű egyidejűsége jelentkezik itt, amelynek a fordítottja is igaz, az egyidejű nem-egyidejűsége. (Alkalmazni lehetne egy másik tudományágból, a művészettudományból George Kubler fogalmát, a szisztematikuskorokat.) A realizmus semmiképpen sem monolit fogalom, nem szinguláris realizmus van, hanem plurális realizmusok vannak. S miközben a realizmus összefügg a nemzetképződéssel és a nemzeti irodalmak fölemelkedésével – ez a politikai oldala –, a realizmusok sokfélesége nemcsak a nemzetek között, hanem a nemzeti paradigmák között is jelen van. A tanulmány „szinkronikus térképezése” megkérdőjelezi a centrum és a periféria, a nyugat-európai norma és a marginális eltérések hagyományos felfogását. A „diakronikus térképezés” a stílusok és korszakok közötti túl szorosan definiált határokat bírálja. A realizmus és a romantika határai sem élesek. A romantikus örökség ellentét formájában segíti a realizmus létrejöttét, amennyiben összebékíti a realista ambíciót, a reális világ reprezentálását a művészetnek minősített irodalom létrehozásával. Auerbach is kritika tárgyává válik: a Goncourt-okon, Balzacon, Stendhalon és Flaubert-en kívül más realizmusokat kizár a francia irodalomból. Auerbach is, Lukács is más-

más perspektívából az urbanizációra és a középosztályra koncentrálnak, s a realizmus más formáit, így a rurális és regionális realizmusokat határeseteknek tekinti. A francia és a brit realizmusra összpontosít, és marginalizálja az orosz, olasz, spanyol, görög, németet stb., ahol a német *Dorfgeschichte* (falutörténet), a spanyol *costumbrismo* (szokások története), az olasz regionális *verismo*, a görög *ethografia* (erkölcsök története) fontos része a realizmusnak, s hasonló egyébként megjelenik a francia és az angol realizmusok között is. Itt újra fölbukkan a realizmus egyik legfőbb témája: a haladás ára. A város fölfedezésével és a modernitás sokkjával szemben a rurális, a premodern, a „naturális” fölfedezése is – mint kultúrkritika – a realizmushoz tartozik. Ez a bizonyos értelemben összegző esszé megerősíti, hogy a realista poétikák a mimetikus reprezentáción túl magukba foglalnak egy metadiszkurzust is a reprezentációról és reprezentálhatóságról. A valóság konstrukció és önreflexió. A realizmus nyomatékosan erkölcsi értékeket és morális magatartást kínál, s ezeket a vonatkozásait egy tisztán reprezentációs megközelítés nem tudja föltárni. Gender- és családkérdések kerülnek terítékre, ami már átvezet az újraolvasás feminista ihletettséghöz. A koncepcióba beletartozik a posztkolonialista újraolvasás is, ami Edward Said – talán Walter Benjamin kultúra és barbarizmus összefüggéséről szóló híres mondataihoz kapcsolódó – megállapításán alapul, hogy a rabszolga- és birodalom nélküli nem lenne európai regény, ahogyan jelenleg ismerjük. A kolóniákról visszajött emberek vagyonát az új olvasatban a gyanú hermeneutikája övezi. A *Mansfield Park* (J. Austen) vagy a *Szép remények* (Dickens) újraolvasása így aztán olyan rétegeket is föltár, amelyek távol állnak a szerzői intenciótól. (Meglepő, hogy a feminizmus és a posztkolonializmus melletti harmadik emancipatorikus eszme, a szexuális kisebbségekről szóló, nem kap helyet a kötetben.)

Az esettanulmányok között kettő is idegen regények hatásával foglalkozik egy másik kultúrában. Az egyik az Olaszország egyesítése utáni irodalmi és regény-aranykorban a *Bovaryné* recepcióját és hatását taglalja, a másik egyenesen azt állítja, hogy az irodalmi realizmus bejövetele Görögországban Zola *Nanájának* 1879-es fordítása és az utána következő szenvedélyes kritikai vita nyomán következett be. Tanulmány tárgyalja Courbet 1855-ös botrányát, a *Temetés Ornans-ban* című festmény fogadtatását. Théophile Gautier, Théophile Silvestre, Baudelaire és a Goncourt-testvérek is bírálták, és a bírálatok egyben vitát tartalmaztak nemcsak a festői, hanem az irodalmi realizmussal is kapcsolatban. Esettanulmányok foglalkoznak a kötet koncepciója szerint helytelenül marginálisnak tekintett realizmusokkal,

így a kései 19. századi baltikumi realizmus polifóniájával, vagy a luzitán realizmussal a brazil Eça de Queiros és Machado de Assis irodalmi versengése kapcsán. (Mindkettő a realizmus egyik nagy témáját, a házasságtörést állította regénye középpontjába, s Eça korábbi művét Machado egyenesen az *Eugénie Grandet* [Balzac] plagizálásával vádolta, de a témát és a technikát mindkét író a francia irodalomból kölcsönözte.) A marginális irodalmi formákért – amelyekről egyébként a kötetben kevés szó esik, leginkább a regény áll a középpontban – ez esetben a drámai monológokról és az ekphrasztikus költészetről, Thomas Hardyról és Henry Jamesről szóló tanulmány áll jól. Végül esettanulmány foglalkozik az orosz regények családbrázolásával, a nőkérdés, a női jogok problémájával, mely széles áttekintés után végül Nagyvezda Hvoscinszkaja *Panszionyerka* (*Az internátusi lány*) című regényét veti össze az *Anna Kareninával*.

Az ötödik és egyben utolsó témakör a realizmus 1900 utáni sorsával foglalkozik. A lineáris irodalomtörténetírás egymás utáni korszakoknak fogja fel a realizmust, a modernizmust (majd a posztmodern). Nem tagadja más irányzatok továbbélését, de mintegy leveszi a tábláról őket, mint fő figurákat. E szemlélet maradandóságát talán a tudománytörténeti paradigmaváltás doktrínája is fenntarthatta, holott a tudományos és a művészi érvényesség korántsem analóg.

Weninger központi tanulmányában hangsúlyozza, hogy a realizmus nem vesztette el népszerűségét. A két *par excellence* realista műfaj, a nevelődési és a történelmi regény, mint ahogy maga a regény-műfaj is megőrizte vonzóerejét és kreatív lehetőségeit. Az irodalomtörténeti korszakolás valójában nem létező szekvencialitást és homogenitást sugall. Ezzel szemben Raymond Williams szavával „szimultán koegzisztenciáról” van szó. Téveszmének tartja továbbá azt a felfogást, mely szerint a modernizmus és a posztmodernizmus alapvetően antirealista lenne, s a modernizmus realizmusát Joyce-szal bizonyítja. A modernizmus introspektív fordulatában használja tudatáramot és a realizmusban is bevett belső monológot. Joyce újítása, hogy ezeket nem szélsőséges, hanem banális helyzetekre alkalmazza. A *Wilhelm Meistertől*, Bahytin szerint az első nevelődési regénytől – amelyben megjelent a realiztikus időérzék, az ember kifejlése valamivé, egyfajta szekularizált *rite de passage*, amely beavat a polgári egzisztenciába és a heteroszexuális életbe – hosszú út vezet a 20. századi nevelődési regényekig (Proust, Rilke, Thomas Mann), de alapvető realista vonások meg is maradnak. Sőt, Joyce *Ifjúkori önarcképét* – és két másik paradigmátikus példaként a barbadosi George Lamming *Bőröm kastélyában* című művét és Jean Rhys *Széles Sargasso-tengerét* – a szerző neve-

lődési regényekként elemzi. Ahogy a nevelődési regényre, úgy az 1900 utáni történelmi regényre is a narratív szemlélet megtörése és multiplikálása, a narratív ív lerövidítése, a jellemek bemutatásának ironizálása jellemző. A 19. századi progresszív történelemfelfogást a szkeptikus váltja fel. Ezt a szellemi fordulatot a tanulmány szerint Theodor Lessing és Mircea Eliade kezdeményezte a történelem véletlenszerűként és értelmetlenként meghatározott felfogásával. A modern és posztmodern történelmi regényre – a reflektáltságra utalva – jellemzők a szándékolt anakronizmusok is. Külön alfejezet foglalkozik a szociális érzékenység realizmusával, amelynek forrása a naturalizmus, témavilága pedig a megalázottak és megszorítottak élete. Történelmi okokból – melynek semmilyen esztétikai relevanciája nincs – elkülöníti a szocialista realizmust, amelyet – mint mondja – helyesebb lenne kommunista realizmusnak nevezni. Külön foglalkozik egy nagy realista téma – a házasságtörés (Flaubert, Tolsztoj, Fontane stb.) – továbbélésével (Schnitzler, Joyce, Lawrence, Genet, Nabokov). A posztmodern metafikciós iróniáját is összefüggésbe hozza a realizmussal, amennyiben véleménye szerint ezt feltárja a realizmus implicit problematikáját.

A hat esettanulmány változatos témákat vet föl. Olyan kérdéseket járnak körül a szövegek, mint például az állami intézmények szerepe az olasz neorealista filmek nemzetközivé válásában, Monica Ali *Brick Lane* című regénye, mint a posztkoloniális eszme és a realizmus ellentétének próbaköve és egyben feloldása: lehetséges a posztkoloniális szubjektivitás és a realista *Bildungsroman* együttélése egy műben. Ezen kívül a tanulmányok vizsgálják két, megelőző művészeket és műveket idéző életrajzi fikció – Patricia Duncker (George Eliot) és Alicia Giménez Bartlett (Virginia Woolf) – viszonyát a realizmushoz, illetve Weninger Christa Wolf útját mutatja be a konformista szocialista realizmustól a kritikai realizmusig. Végül egy tanulmány a krimi műfajának realizmusát vizsgálja, egy másik pedig a videojátékok realizmusát. Az utóbbi volt a diplomatemája tán tizenöt évvel ezelőtt az ELTE Művészetelméleti és Médiatudományi Intézete egy hallgatójának, Dunajcsik Maxigas Péternek, s ahogy nézem az itteni tanulmány könyvészetét, akkoriban ennek még igen kicsi szakirodalma volt.

*

E szükségképp vázlatos ismertetés után valamiféle mérleget kell vonni. Ennek kiindulópontját megadtam már az elején, hogy ugyanis kézikönyvről és nem elméleti invencióról van szó. Ugyanakkor korszerű felfogást jelez a

realizmusok pluralizálása, a realizmus időbeli határainak feloldása, centrum és periféria relativizálása. Ennek jegyében figyelemre méltó, hogy egyetlen esettanulmány sem foglalkozik klasszikus, nagyrealista alkotással, vagy ha igen, akkor a fordítás szűrőjén és egy másik nemzeti kultúrára gyakorolt hatásán keresztül, vagy halk provokatív céllal, mint talán Hvoscinszkaja és Tolsztoj produkciójának összehasonlítása esetében. (Itt köszönöm meg Hetényi Zsuzsa tanácsát és információját.)

Egy ilyen hatalmas anyagban nehéz elkerülni az esettanulmányok esetlegességét. Mindenesetre azok egy része kibontja a központi tanulmányokban csak általánosságban említett irodalomtörténeti eseményeket, más része olyan kérdésekre hívja fel a figyelmet, amelyek nem fértek bele a nagy összefoglalókba, de természetesen mindkét irányban százával lehetne sorolni az ide illő esettanulmány-témákat. Műfaji és műnemi kiterjesztések is megjelennek, miközben a regény a fő vizsgálati tárgy, de olyannyira feltűnő a realista dráma hiánya, hogy az föltehetően a második kötetre marad.

A kötet érdeme számos nőíró visszahelyezése az irodalomtörténet és -tudomány emlékezetébe, vagy annak megerősítése. Egy találmásra válogatott névsor: Chimamanda Ngozi Adichie, Frederike Bremer, Marie von Ebner-Eschenbach, Mathilde Fibiger, Hannah Webster Foster, Louise von François, Euphrosyne Kleynkauer, Louise Otto-Peters, Olive Schreiner, Matilde Serao, Žemait . A hosszabb idézetek a lábjegyzetekben eredeti nyelven jelennek meg, legyen szó japánról, litvánról, oroszról vagy íróról. A további tájékozódást – mint már említettem – kiváló bibliográfiák segítik. Számos kis nemzet realista irodalmát említik vagy elemzik a központi és az esettanulmányokban. A kitekintés nem lehet teljes, például a magyar realizmusról nem esik szó, s a magyar kultúrát Lukácson kívül egy felsorolásban Kertész Imre és egy utalásban Balázs Béla képviseli. Theodor Fontane részletesebben elemzett (rossz) regényének címéül csak egy magyar névre volt szüksége – így lett *Graf Petöfy*.

A kötet alapgondolata az, hogy a realizmus a modernitásra (nem a modernizmusra) adott válasz. Ennél erősebb állítás is megkockáztatható: a realizmus a modernitás része és fontos kifejezője. A legfontosabb témák nemcsak a realizmust, hanem a modernséget is definiálják: az ember történelmiségének feltárása, a tér és az idő érzékelésének gyökeres fordulata, az érzelmi kultúra, a társadalmi érintkezés formáinak alapvető változása, természet és társadalom megkülönböztetése, a modern individuum megjelenése, a bensőség, az új szubjektívizmus kidolgozása, pluralizmus, nyitottság, és – mind-

járt kezdettől – az antimodernség olykor igen tartalmas (és modern!) modernizmus-kritikája.

A könyv nemcsak a sokoldalú tájékoztatást szolgálja, hanem fölkelte az újraolvasás vagy az először olvasás vágyát. Így olvastam én e recenzióra készülve Thomas Hardyt és Benito Pérez Galdóst.